

Мар'яна КОМАРИЦЯ

ПЕРСТЕНІ ДОЛІ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

“Роковане повторення історій – Сей смертний сон, сей ренесанс лихий”, – такою постає українська історія у поетичній концепції Євгена Маланюка. Проблема фатуму, рокованості життя людини, нації, людства була однією з центральних ще у міфах древніх народів, зокрема грецьких та римських. Форми поетичної реалізації цієї ідеї зумовлювались як природно-історичними обставинами так і традицією національних культур.

В українській міфології людська доля уявлялась ниткою, яку тчуть чи обривають небесні жіночі істоти – Рожаниці. “Звивання, а отже і нитка, – зауважує О.Потебня, – відносяться до двох важливих моментів людського життя: весілля та смерті, й понад те мають значення щастя... Отже, нитка – доля взагалі. Від наближення цього місця з місцями сербських народних пісень про нитку з неба або з “рощи”, назва якої нагадує Рожаниць, можна зробити висновок, що ці нитки ведуться міфічними істотами, що керують долею людей” [1, с. 355-356]. Дотична до нитки міфологічна символіка вінка і персня, яка збереглася в обрядовому пісенному циклі, теж пов’язана з ідеєю долі. Форма кола уособлює зміну й оновлення людських поколінь, природи, всесвіту. І коли за допомогою вінка передбачалась майбутня доля дівчини, то перстень ознаменовував перехід до нового, подружнього, етапу життя. В українських колядках вінка і перстень – невід’ємні атрибути весільного дійства:

Золотий перстень, як огонь сяє,

Зелена сукня слід замітає,

Перлова нитка голівку обв’язує. [2, с. 309]

Очевидно, що перстень асоціювався із сонцем (круглий, золотий), а згадка про перевиту перловою ниткою голову зарученої дівчини свідчить про спільні джерела постання символів нитки, вінка і персня.

Не випадково саме із перснем пов’язана давньогрецька легенда про самоського володаря Полікрата, який, наляканий

своєю щасливою долею, кинув за порадою єгипетського фараона найкоштовнішу річ – перстень – у море як жертву богам, щоб уникнути їх гніву. Але доля вирішила по-іншому і перстень повернувся разом із морською рибиною. Царський кухар

*Біжить в палату стрімголов:
“Щасливий, царю, ти без краю,
Тобі я перстень повертаю –
У риби в нутрощах знайшов”.* [3, с. 135]

(цитуюмо за перекладом з Ф-Шіллера). Євген Маланюк, взявши за основу цю легенду, трансформує міфологічний сюжет за принципом антитези. Такий прийом не новий в українській літературі: згадаємо антистрофи П.Тичини із циклу “Замість сонетів і октав”; диптих “Скарга терну” й “Терен співає” Б.-І.Антонича, зрештою “Земну Мадонну” чи “Антимарію” самого Є-Маланюка. Перстень долі України, що після “на мить розквітлої любові” знову й знову опинялась в полоні, уособлював вирок для народу, який завжди “коритись був готов” .

Феномен матері-невільниці був загадкою для багатьох її обдарованих синів – від невідомих авторів історичних пісень та дум, де алегорія мати-діти була традиційною:

*Мати сина годувала,
Потіхи ся сподівала.
“Не втішайся, мати, мною,
не буду ти послугою”.* [4, с. 163]

У пісні мати посилає невдячного сина до диких звірів, орди, турчина, поляків та москалів, однак син відповідає, що всі вони його бояться й щедро обдаровують при зустрічі, а москаль “давно к собі закликає”. Всі варіанти цього сюжету закінчуються марним проханням матері про повернення сина: “Возьми мати піску в жменю, – посій його на каменю: Як же тот пісок ізійде, Втогди твій син домов прийде...” Очевидно, що у такому широкому контексті образи матері та сина не можна трактувати як часткові, індивідуальні, а як символічно узагальнені. Син, котрий надіявся, що у “москаля добре жити: люльку курити, горілку пити Ще й поляків [чи турків] бити” залишився у полі, де змиють голову лише дощі, а розчешуть густі терни. Паралель мати-діти характерна і для Шевченкових поезій: такий зв’язок не випадковий, адже витoki його поезики теж слід шукати у фольклорі. Заклик “Обніміте ж, брати

мої, найменшого брата Нехай мати усміхнеться, заплакана мати” знаходить розвиток у пізніших символічних узагальненнях В.Пачовського, О.Стефановича, Є.Маланюка, В.Стуса. Тож, незважаючи на традиційність ідеї батьківщини-невільниці для української поезії, форма її реалізації через символ персня має у поезитці Є.Маланюка ряд оригінальних рис.

Традиційний еллінський мажор оптимізму замінено у циклі “Перстень Полікрата” трагічною фатальністю одвічного поневолення. Як антитеза до неминучого Полікратового щастя звучить мотив неминучого падіння:

*І все повертається, щоб повторити ізнов,
і підступ, і злочин, і зраду, непімщену зраду* [5, с. 562].

Символ персня стає для Маланюка втіленням національної долі: образ матері співіснує з образом покореної дівчини-бранки, перелюбки чи навіть повії, яка зрадила свій народ і мліє в обіймах ворога-чужинця. Така метафорика не нова: витоки її знаходимо як у Святому Письмі, так і в фольклорі. У старозавітних текстах про рока Осії Ізраїль, невірний супроти Бога, прирівнюється до жінки-блудниці. Шукаючи допомоги у сусідніх народів, запобігаючи перед ними й обещуючи, поклоняючись їхнім ідолам, Ізраїль впає у великий гріх духовного перелюбства та зради: “Я покараю її за дні ваалів, коли вона їм кадила та, оздобившись кульчиками й намистами, за коханцями ходила. Мене ж – вона забула! – слово Господнє” [6, с. 1023]. В українських історичних піснях вона набуває образної конкретизації:

*Ой я заснув я, моя мамко,
Ой прибігли татароньки,
Аркан втяли, коня взяли,
Дівці-бранці даровали.*

Тож мотив дівки-бранки, яка сидить на коні вдовиного сина створює двовимірну символіку невольництва: з одного боку – вдова як втілення скорботи й незахищеності, а з іншого дівка-бранка – втілення насильницької любові. У Маланюка мотив перелюбу розвинутий не в релігійному, а в державницькому ключі. Він докоряє Україні, що не мала твердості у боротьбі проти загарбників:

*Мізерія чужих історій,
Та сльози п'яних кобзарів –*

*Всією тучністю просторів
Повія ханів і царів... [5, с. 227, 227]*

Ідея національного протесту і політичного зрушення мислиться Маланюком як єдиний вихід зі становища політичної бездержавності. Цитуючи Шевченка, він, однак, акцентує у своїх творах саме шевченківський мотив непримиренності до рабського становища – “поховайте та вставайте, кайдани порвіте”.

Очевидно, політичні мотиви поезії Маланюка були тісно пов'язані із націоналістичною концепцією Д. Донцова, який зазначав, зокрема, у своїй розвідці про Лесю Українку: “Сьому останньому моментови [моральному героїзму] в творчости Лесі Українки завдячуємо, що наш націоналізм позбувається стародавних рис і набирає прикмет трагічного... Сей трагізм внесла до нашої літератури Леся Українка, трагізм непохитної волі, непростяючого почування, упертої гордості жовніра в рядах, або мученика на хресті, шалу раненого хижака, що під наведеною люфою готується до останнього скоку; трагізм нації, поставленої в положення: перемогти або згинутти” [7, с. 13-14]. Звичайно, в ідеології Донцова знаходять відгомін складні у своїй діалектичності християнські ідеї вірності та прощення: з одного боку він вбачає ідеал “чистоти ідеї” в образах християнських мучеників, а з іншого перечить своєю концепцією ті ідеали, за які ці мученики страждали. Автор дослідження ближчий у своїх поглядах до Міріам із “Одержимої”. Як Міріам “не терпіла друзів Месії”, які не раз відрікались від нього, так і Донцов картає “лицарів компромісу”, що до віртуозності навчилися віддавати Богові – Боже, а кесареві – кесареве, втративши власний ідеал. Однак, автор не згадує, що Лесин Месія не приймає любові та жертви Одержимої і залишає її зі словами – “Ні, для тебе я не Месія. Ти мене не знаєш”. Саме означеним протиріччям ідеї вірності й любові чи вірності й помсти пояснюємо різко негативну оцінку позиції Д. Донцова галицькою інтелігенцією католицької орієнтації 30-х рр. Так, журнал “Дзвони” проводив аналогію між індійською хворобою амок (божевільний, що з налитими кров'ю очима біжить і все нищить на своєму шляху) та ідеями “Вістника”, а, оцінюючи твори деяких молодих поетів націоналістичного спрямування, зазначав властиву їм тугу за гайдамацьким щастям ножа та крові. Микола Гнатишак, рецензуючи збірки Маланюка “Земна Мадонна” та “Перстень Полікрата” відзначав, з одного боку поетичну майстерність, глибоко

мистецьку душу й “ремісничу рутину старого бувальця на Парнасі”, а з іншого – “небезпечні нехристиянські акценти”, зокрема прославлення солодкого зла, земної пристрасті та переваги холодних сталевих відблисків над теплими тонами [8, с. 139-140]. Саме відсутність цього світлого мажору любові та надії надає Маланюковому символу персня – втіленню національної долі – відтінку зловісності. В.Липинський, вчений-ідеолог першої половини ХХ ст., чий ідеї сформували світогляд цілого покоління галицьких українців, наголошував на самоцінності релігії у процесі державного будівництва, бо Україну слід будувати, на його думку, не ненавистю до ворогів, а любов’ю до неї самої.

Національно-політичний аспект символу персня в Є.Маланюка, тісно пов’язаний із моментом мистецько-естетичним. Вертаючись до його фольклорних, зокрема обрядових, джерел спостерігаємо спорідненість символу з мотивом перевізництва; саме перстень або вінок переважно були своєрідною оплатою дівчини за перевіз. У вірші О.Лятуринської “Ярною прийшла весна” бачимо літературну інтерпретацію традиційного для весільної обрядовості сюжету

*– Гов, агов, агов, агов!
Перевіз задурно! –
Б’ється в його скроні кров,
Сам такий безжурний.
А другодня буде крик
з берега тамтого:
– А бодай!... Зірвав гаплик,
Персня зняв мойого! [9, с. 161]*

У межах народної поезики цей мотив об’єднав дві ідеї: весільного перевозу та перевозу смерті, що переплетені на основі міфологічної паралелі смерть-весілля (подібно як і символ калини). У фольклорних сюжетах дівчина переважно оплачує за свій порятунок трьом рибалкам: одному – вінець, другому – перстень, третьому – дівчина “сама молода”, що, очевидно, є поетичною інтерпретацією сцени сватання молодого з друзями. У ліричних народних піснях перстень змінює коло асоціацій і стає ознакою заручин, обіцянки вірності. Ця пізніша семантична грань символу переосмислена у “Трьох перстнях” Б.-І.Антонича як вірність поетичній долі – “палючі строфи хлопець креслив, весни дванадцять обручів”. Тут бачимо ключ до міфологічної єдності образів

персня та сонця: обидва вони означають у поетиці Антонича дар творчості: “ясень, осяяний сонцем, упився, перстень натхнення на серці тремтить” [10, с. 111]. Сонце і місяць втілюють дві грані існування – життя і смерть, дві грані поетичної творчості – красу та біль. Градація перстенів – пісні, кохання та ночі – становить різні грані єдиного цілого – усвідомлення свого земного призначення, ключа до “нерозгаданого майбутнього” :

*Дзвонить ніч на площі Юра.
Хрест, неначе ключ могутній.
І стає, мов тїнь похмура,
Нерозгадане майбутнє* [10, с. 134].

У контексті “Весільної балади” І. Драча символ персня – поетичної долі – пов’язаний з ідеєю внутрішнього психологічного конфлікту сільської людини в умовах урбанізації, реалізованого через тріаду “материного рядна”, “абстрактного взору Мондріана” й “Балади ДНК”, з необхідністю відновлення втраченого зв’язку поезії з народними джерелами. У “Весільній баладі” цей символ не має ні трагіки особистісної фатальності, характерної для Антонича, ні політичної фатальності Маланюка, у ньому домінують орнаментальність та констативність: двоє орлів, що перебирали перстені крилами – “не перехопили – впустили, шалені – Ген у полі впали долі золоті перстені” [11, с. 163].

Перстені своєї долі Є. Маланюк не називав золотими. В останній посмертній збірці поета “Перстень і посох” мотив єдності поетичної долі автора та історичної долі народу поєднано з ідеєю вічного пошуку: як у сенсі філософському, так і державницькому. Збірка складається із трьох розділів: Лютий; Поле бою; Парастас і наскрізь проникла темою смерті – як фатуму і як життєвого підсумку. Перший програмовий вірш “Лютий” об’єднує у собі три базові елементи (домінанти): смерті, бою та терпіння. Він, подібно як і вірш “Перстень Полікрата” в однойменній збірці, творить синтез ідей, розвинутих детальніше у трьох окремих циклах. Так, лютий як останній місяць зими символізує закінчення одного природного циклу і початок нового життя, що ще повинно вибороти своє право на перемогу, як у тілесному так і духовному сенсі. Центральні мотиви циклів “Лютий” і “Поле бою” дотичні саме у той спосіб, що поетова істота – це поле двоюмо думок і пристрастей, а мудрість виростає “важка наче камінь” як підсумок прожитих років:

*Добре знаю, що лютий – лютий,
Переконуюсь знов і знов,
Та й ти знаєш: ненатло-люта
В лютім серці моя любов.*

Єдність природи, тіла й душі – уособлюють поле бою думок поета. Таким чином він відчуває єднання із рідною поневоленою землею, спогад про терпіння якої – наче помста долі, ще одне повернення “Полікратового персня”. Ключ до розуміння цього діалектичного процесу знаходимо у вірші “Сампус Мартіус”: Українська держава бачиться Маланюком у ретроспективі як “єдиний біль народження і умирання” що такий близький до міфологічної ідеї двобою сил природи на межі зими і весни, як вічна ідея народження у терпінні. Як казав Ісус – пшеничне зерно, коли не завмре, то залишиться саме-одне, коли ж завмре, то рясний плід принесе.

-
1. Потебня А.А. Слово й миф. – Москва, 1989.
 2. Календарно-обрядові пісні. – Київ, 1987.
 3. Шіллер Ф. Лірика. – Київ, 1967.
 4. Історичні пісні. – Київ, 1961.
 5. Маланюк Є. Поезії. – Львів, 1992.
 6. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: Пророк Осія. 2. 15. – Рим, 1991.
 7. Донцов Д. Поетка українського рісорджіменту: Леся Українка. – Львів, 1922.
 8. Дзвони. – 1935. – 4.2/3.
 9. Лятуринська О. Зібрані твори. – Торонто, 1983.
 10. Антонич Б.І. Поезії. – Київ, 1989.
 11. Драч І. Вибрані твори у 2-х т. – Київ, 1986. – Т. 1.